

Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі Беларусі ў 1953–1991 гг.: этапы, кірункі, вынікі

Смяховіч М.У.

Дзяржаўная навуковая ўстанова “Інстытут гісторыі НАН Беларусі”, Мінск

Вывучэнне складаных старонак працэсу спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі, які адбываўся на працягу 1953–1991 гг., дае магчымасць прасачыць заканамернасці сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускага савецкага грамадства, адлюстраваць пэўныя дасягненні і недахопы, асэнсаваць гістарычны вопыт, назапашаны ў гэтай справе.

Мэта артыкула – вызначэнне і характарыстыка этапаў, асаблівасцяў і кірункаў у развіцці вытворча-тэхналагічнай спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі на працягу 1953–1991 гг.

Матэрыял і метады. Вывучэнне і аналіз фактаў, падзей і з’яў, уласцівых працэсу спецыялізацыі сельскай гаспадаркі, грунтваліся на архіўных матэрыялах (фонд 4 п, вопісы 20, 46, 160; фонд 30, вопіс 13; фонд 48, вопісы 9 і 14 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь), выкарыстанні прац даследчыкаў. Метадалагічная база даследавання складаецца з трох частак – агульнанавуковай (аналіз і сінтэз, параўнанне і абагульненне, індукцыя і дэдукцыя), тэарэтычнай (аб’ектыўнасць, гістарызм, сістэмнасць) і канкрэтна-гістарычнай (гісторыка-генетычны метады).

Вынікі і іх абмеркаванне. У перыяд з 1953 г. па 1991 г. у Беларусі развіваўся працэс спецыялізацыі і канцэнтрацыі аграрнай вытворчасці, які ахапіў тры этапы. Першы прыпаў на 1953–1961 гг., яго асаблівасцю была шырокая тэрытарыяльна-зональная спецыялізацыя сельскай гаспадаркі рэспублікі. Гэта садзейнічала таму, што яна на многіх паказчыках (у межах народнагаспадарчага комплексу СССР) выйшла на лідарскія пазіцыі. Негатыўным наступствам тэрытарыяльнай спецыялізацыі было ўзмацненне экстенсіўных метадаў гаспадарання. Другі этап ахапіў 1962–1970 гг., характэрнай асаблівасцю гэтага этапу з’яўлялася галіновая вытворча-тэхналагічная спецыялізацыя калгасаў і саўгасаў. На трэцім этапе ў 1971–1991 гг. у рэспубліцы задзейнічалі механізм міжгаспадарчай кааперацыі, карэннай уласцівасцю этапу была канцэнтрацыя сельскагаспадарчай вытворчасці на аснове аграпрамысловай інтэграцыі. Асноўны вынік працэсу спецыялізацыі на другім і трэцім этапах – пэўнае ўзрастанне прадукцыйнасці працы, ўзмацненне інтэнсіўных метадаў гаспадарання, павелічэнне вытворчасці прадукцыі раслінаводства і жывёлагадоўлі аграрна-прамысловым комплексам Беларусі.

Заключэнне. Такім чынам, у артыкуле разгледжаны асаблівасці развіцця вытворча-тэхналагічнай спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі на працягу 1953–1991 гг.

Ключавыя словы: спецыялізацыя, інтэнсіфікацыя, вытворчасць, калгасы і саўгасы, міжгаспадарчая кааперацыя, канцэнтрацыя, аграпрамысловая інтэграцыя.

(Ученые записки. – 2016. – Том 22. – С. 26–32)

Specialization of Agricultural Economy of Belarus in 1953–1991: Stages, Directions, Results

Smiakhovich M.V.

*State Scientific Institution “Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus”,
Minsk*

The study of complex pages of specialization of agriculture in Belarus in 1953–1991 makes it possible to trace the patterns of social and economic development of the Belarusian Soviet society, reflect specific achievements and shortcomings, comprehend the historical experience in this business.

The aim of the research is determination and characteristics of stages, features and the directions in development of the production and technological specialization of agricultural economy of Belarus during 1953–1991.

Material and methods. The study and analysis of facts, events and phenomena inherent in the specialization of agriculture, are based on archival material: 4p Fund (Indexes 20, 46, 160), Fund 30 (Index 13), Fund 48 (Index 9 and 14) of the National Archives, scientific works of researchers. The methodological research tool consists of three parts – general scientific (analysis and synthesis, comparison and generalization, induction and deduction), theoretical (objectivity, historicism, consistency), and concrete historical (historical genetic method).

Findings and their discussion. The process of specialization and concentration of rural production which covered three periods developed from 1953 to 1991 in Belarus. Territorial and zone specialization of agricultural economy was the feature of the first period (1953–1961). Strengthening of extensive methods of managing was a negative consequence of territorial specialization. The second stage covered 1962–1970, branch production and technological specialization of kolkhozes and sovkhoses was characteristic of this period. At the third stage, 1971–1991, the mechanism of intereconomic cooperation was used in the Republic, concentration

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: smenic18@mail.ru – М.У. Смяховіч

of agricultural production and agrarian and industrial integration was the main result and radical feature of the stage. A certain increase of labor productivity, strengthening of intensive methods of managing, increase in crop production and livestock production by the agrarian and industrial complex of Belarus was the main result of the process of specialization at the second and third stages.

Conclusion. Features of the development of the production and technological specialization of agricultural economy of Belarus in 1953–1991 are considered in the article.

Key words: specialization, intensification, production, kolkhozes and sovkhoses, intereconomic cooperation, concentration, agrarian and industrial integration.

(Scientific notes. — 2016. — Vol. 22. — P. 26–32)

Сельская гаспадарка незалежнай Беларусі захавала кірунку спецыялізацыі, умела выкарыстоўвае патэнцыялы аграпрамысловай інтэграцыі і меліярацыі, якія былі створаны ў папярэдні перыяд. Гэта з’яўляецца чыннікам, які абумоўлівае практычную запатрабаванасць навуковай распрацоўкі прадмета даследавання. Разам з тым вывучэнне складаных старонак працэсу спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі, які адбываўся на працягу 1953–1991 гг., дае магчымасць прасачыць заканамернасці сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускага савецкага грамадства, адлюстраваць пэўныя дасягненні і недахопы, асэнсаваць гістарычны вопыт, які сведчыць, што ў БССР сельская гаспадарка не мела дзяржаўнага прыярытэту.

У незалежнай Беларусі сельская гаспадарка — адзін з кірункаў дзяржаўнай палітыкі, які прынёс рэальныя вынікі. Безумоўна, поспехі ў развіцці беларускага АПК відавочныя, але назапашаны гістарычны вопыт патрэбна ўлічваць падчас вырашэння шэрагу праблем, што да 1991 г. тармазілі развіццё АПК. Да іх ліку адносіцца пытанне спецыялізацыі аграрнай вытворчасці.

Мэта артыкула — вызначэнне і характарыстыка этапаў, асаблівасцяў і кірункаў у развіцці вытворча-тэхналагічнай спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі на працягу 1953–1991 гг.

Матэрыял і метады. Падчас даследавання гісторыі развіцця працэсу спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі былі выкарыстаны працы савецкіх, беларускіх, замежных навукоўцаў, у тым ліку А. Бураўскага, Л. Давыдзенкі, М. Жылінскага, М. Кузняцова [1], Ф. Марцінкевіча [2], В. Мядзведзева [3], В. Саковіча, К. Ведэкіна, П. Кнірша і інш. Разам з тым аналітычнае асэнсаванне праблемы спецыялізацыі грунтавалася на архіўных матэрыялах: фонд 4 п, вопісы 20, 46, 160; фонд 30, вопіс 13; фонд 48, вопісы 9 і 14 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Метадалагічная база даследавання складаецца з трох частак — агульнанавуковай (аналіз і сінтэз, параўнанне і абагульненне, індукцыя і дэдукцыя), тэарэтычнай (аб’ектыўнасць, гістарызм, сістэмнасць) і канкрэтна-гістарычнай (гісторыка-генетычны метад).

Вынікі і іх абмеркаванне. Спецыялізацыя — гэта навукова абгрунтаванае размяшчэнне сельскай гаспадаркі па прыродна-кліматыхных зонах і раёнах з перавагай у вытворчасці таго віду сельскагаспадарчай прадукцыі, для якога маюцца найлепшыя ўмовы і дасягаецца найбольшая эканомія затрат [4, с. 256]. Адначасова спецыялізацыя — гэта не што іншае, як форма грамадскага падзелу працы, яе рацыянальнай арганізацыі і інтэнсіфікацыі. Яна адлюстроўвае працэс канцэнтрацыі вытворчасці асобных відаў прадукцыі ці яе частак на самастойных спецыялізаваных прадпрыемствах. Спецыялізацыя можа быць шырокай (жывёлагадоўля, раслінаводства, кармавытворчасць) ці вузкай (вытворчасць малака, мяса, збожжа, бульбы, ільну, гародніны і інш.). Спецыялізацыю сельскагаспадарчай вытворчасці вызначаюць па ўдзельнай вазе розных відаў як валавой, так і таварнай прадукцыі [5, с. 13].

У 1943–1952 гг. для сталінскага кіраўніцтва тэма спецыялізацыі калгасаў і саўгасаў не была актуальнай. Яна пачала “гучаць” на вераснёўскім 1953 г. пленуме ЦК КПСС. У 1955 г. савецкая дзяржава стала выкарыстоўваць новы парадак планавання сельскай гаспадаркі, калі трэба было, сыходзячы з прыродна-кліматыхных умоў, прыярытэтаў прамысловага будаўніцтва, іншых паказчыкаў навукова абгрунтаваць памеры вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі кожнай гаспадаркай, раёнам, вобласцю і рэспублікай у цэлым. Інакш кажучы, правесці *тэрытарыяльна-зональную спецыялізацыю сельскай гаспадаркі* рэспублікі. Гэта быў яе першы этап.

Рашэннем бюро ЦК КПБ, якое адбылося 22 жніўня 1956 г. пад старшынствам сакратара ЦК КПБ М. Малініна, стварылі “Камісію па распрацоўцы мерапрыемстваў па павелічэнні вытворчасці прадукцыі сельскай гаспадаркі на 100 га зямлі па зонах Беларускай ССР”. Выніковае пасяджэнне камісіі адбылося 28 снежня 1956 г. На гэтым пасяджэнні было канстатавана, што тэрыторыя БССР падзелена спецыялістамі на тры прыродна-кліматыхныя і гаспадарча-эканамічныя зоны — Паўночную, Цэнтральную і Паўднёвую. Паўночная атрымала ільняна-малочна-мяс-

ную спецыялізацыю, Цэнтральная — бульба-малочна-свінаводчую, Паўднёвая — канопле-мяса-малочную. Асноўным крытэрыем пры вызначэнні кірункаў спецыялізацыі гаспадарак, аднесеных, для прыкладу, да Цэнтральнай зоны, былі эканамічныя паказчыкі. Агульная плошча Цэнтральнай зоны складала 8 млн 177 тыс га, у тым ліку калгасам належала 5 млн 134 тыс. га зямлі. У гаспадарках Цэнтральнай зоны на 100 га ворыва прыпадала 17 галоў свіней, у гэтую зону ўвайшло 89,7% усіх раёнаў БССР, якія мелі на 100 га сельскагаспадарчых угоддзяў звыш 10 галоў буйной рагатай жывёлы. Гаспадаркі Цэнтральнай зоны выраблялі 60% бульбы, 45% малака і 53% мяса свініны да агульнай вытворчасці гэтай прадукцыі па рэспубліцы. Таму спецыялізацыя Цэнтральнай зоны была вызначана як бульба-малочна-мясная (свінагадоўчая) [6, арк. 195—198]. У сваю чаргу на абласным узроўні вызначылі больш дробныя групы раёнаў, якія стварылі спецыялізаваныя гаспадарчыя падзоны. У Брэсцкай вобласці іх было вызначана пяць [3, с. 24—27]. Такая ж спецыялізацыя была праведзена ва ўсіх абласцях.

У 1959 г. асабліваю актуальнасць набыло пытанне вызначэння ўдзельнай вагі вытворчасці збожжа ў межах спецыялізацыі кожнай гаспадаркі, калі большасць гаспадарак атрымала рэкамендацыю адводзіць пад каласавы клін 50—60% усёй пасяўной плошчы. Калгасныя гаспадаркі Цэнтральнай і Паўднёвай зон арыентаваліся ў першую чаргу на вытворчасць збажыны. Гэта былі гаспадаркі Гродзенскай, Мінскай, Брэсцкай, Гомельскай абласцей, у меншай ступені гэта тычылася гаспадарак Віцебскай і Магілёўскай абласцей.

Зусім іншае становішча адбывалася з вытворчасцю ільну. Гэтая культура была для рэспублікі прыярытэтай. Асабліва пасля вераснёўскага 1953 г. пленума ЦК КПСС, калі павялічыліся закупачныя цэны на ільнопрадукцыю. У выніку калі ў 1953 г. удзельная вага БССР у вытворчасці ільну ў СССР складала 12,3%, то ў 1958 г. яна вырасла да 20,1%. У 1958 г. у БССР было сабрано 107 тыс. тон ільновалакна, у той час як ва ўсіх капіталістычных краінах разам 270 тыс. тон [2, с. 115, 116].

Некалькі інакш выглядала становішча з цукровымі буракамі. Дадзеная культура паступова моцна ўкаранілася на калгасных палетках. Адным з фактараў, які спрыяў гэтаму, было будаўніцтва цукровых заводаў, але закупачныя цэны на цукровыя буракі да 1958 г. не матывавалі калгасы да іх вытворчасці. У студзені 1962 г. становішча змянілася. У гады сямігодкі плошчы пасеваў цукровых буракоў выраслі ў Цэнтральнай і Паўднёвай

зонах, у Гродзенскай, Мінскай, Гомельскай, Брэсцкай абласцях [3, с. 23].

Акрамя ільну і цукровых буракоў, пануючае становішча ў галіне земляробства займала бульба. У 1955—1957 гг. падчас занальнага раяніравання пасевы бульбы былі пашыраны ў Паўднёвай зоне, дзе яны занялі да 20% усёй пасяўной плошчы калгасаў і саўгасаў. У Цэнтральнай зоне пасевы бульбы занялі да 12—16% усіх пасеваў калгасаў і саўгасаў [2, с. 140].

Акрамя раслінаводства не меншая ўвага надавалася жывёлагадоўчай спецыялізацыі. БССР была аднесена да рэгіёна, які ў межах СССР спецыялізаваўся на вытворчасці малака і мяса. Гэта спрыяла павелічэнню пагалоўя жывёлы ў калгасах. Калі ў 1953 г. ва ўсіх гаспадарках БССР налічвалася 2,7 млн галоў буйной рагатай жывёлы, то ў 1959 г. ужо 3,5 млн галоў [2, с. 196], павелічэнне складала 800 тыс. галоў альбо 35%.

Вынікі спецыялізацыі, праведзенай у 1956—1957 гг., спрыялі паляпшэнню вытворчых паказчыкаў калгасаў і саўгасаў. У Гродзенскай вобласці вытворчасць збожжа ў 1957 г. у параўнанні з 1953 г. павялічылася на 76,3%, бульбы — на 49,3%, ільновалакна — на 301,3%, цукровых буракоў — на 151,2%. Пагалоўе буйной рагатай жывёлы за гэты перыяд узрасло на 70 тыс. (на 89,5%) у калгасах і на 8 тыс. галоў (291,8%) у саўгасах, свіней у калгасах — у 2,5 раза, у саўгасах — у 7,2 раза, гадавая вытворчасць малака ад каровы павялічылася за гэты час з 945 кг да 1800 кг, амаль на 100% [7, арк. 35]. Істотныя змены адбыліся і ў іншых абласцях.

Неабходна адзначыць, што ў працэсе занальнай спецыялізацыі вытворчыя паказчыкі калгасаў і саўгасаў БССР палепшыліся (табл.).

Аналіз статыстычных даных табл. паказвае, што ў вытворчасці бульбы, ільновалакна, мяса і малака на душу насельніцтва БССР, у параўнанні з вытворчасцю гэтай прадукцыі на душу насельніцтва ў СССР, займала лідарскія пазіцыі. У вытворчасці гародніны, пладоў і ягад, курыных яек на душу насельніцтва БССР практычна наблізілася або параўнялася з СССР, адставанне назіралася толькі ў вытворчасці збожжа і сталовых буракоў. Гэта таксама было вынікам першага этапу спецыялізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці ў рэспубліцы.

Разам з тым негатыўным наступствам занальнай спецыялізацыі з'яўлялася ўзмацненне экстенсіўных метадаў гаспадарання, калі асноўная ўвага надавалася пашырэнню пасяўнога кліна і павелічэнню колькасці ўтрымліваемай у гаспадарках жывёлы.

Вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі ў БССР на душу насельніцтва (1958–1962 гг.)

Прадукцыя	1), у кг	2), у %
Збожжа	246	39
Бульба	1126	296
Гародніна	71	99
Буракі (сталовыя)	42	18
Ільновалакно	9,8	516
Мяса і сала (у забойнай вазе)	51	128
Малако	384	134
Яйкі курыныя	111	89
Плады і ягады	17	96

Заўвага: 1) у сярэднім за год; 2) да сярэдняга паказчыка на душу насельніцтва па СССР [5, с. 395].

У 1960 г. у Міністэрстве сельскай гаспадаркі СССР разглядалася пытанне пераходу да новага этапу спецыялізацыі. Кіраўнік гэтага міністэрства В. Мацкевіч падкрэсліваў: “Цяпер на чарзе пераход да больш паглыбленай спецыялізацыі вытворчасці ў кожным раёне, да спецыялізацыі асобных гаспадарак па вытворчасці тых ці іншых відаў прадукцыі” [3, с. 9].

Пасля 1962 г. адзін з кірункаў далейшага развіцця сельскай гаспадаркі — спецыялізацыя на аснове канцэнтрацыі вытворчасці. Пачатак гэтаму быў пакладзены рашэннямі XXII з’езда КПСС.

У сакавіку 1963 г. пленум ЦК КПБ прыняў пастанову “Аб спецыялізацыі сельскай гаспадаркі Беларусі і мерах па паляпшэнні кіраўніцтва калгасамі і саўгасамі” [8, арк. 402–403]. У гэтым дакуменце падкрэслівалася, што БССР павінна быць раёнам інтэнсіўнай мяса-малочнай жывёлагадоўлі, свінаводства і птушкагадоўлі. На пленуме было вырашана правесці галіновую спецыялізацыю калгасаў і саўгасаў, якія дагэтуль мелі ўсе віды жывёлы і птушак і вялі кожную галіну ў нерацыянальна дробных памерах.

17 ліпеня 1963 г. прынята адпаведная пастанова беларускага ўрада. Пасля гэтага на ўзроўні вытворчых упраўленняў распрацаваны планы і мерапрыемствы, якія, для прыкладу, у студзені 1964 г. былі зацверджаны ў Віцебскім вытворчым калгасна-саўгасным упраўленні [9, арк. 125–126].

Праца па галіновай спецыялізацыі праводзілася на працягу 3-х гадоў. У 1965 г. былі абмеркаваны некаторыя вынікі гэтага працэсу. Па інфармацыі міністра вытворчасці і нарыхтовак сельскагаспадарчай прадукцыі БССР В. Лабанка, у 1961 г. птушкагадоўляй займаліся 185 саўгасаў, а ў 1965 г. толькі 68 саўгасаў, у 1961 г. птушку вырошчвалі 1843 калгасы, а ў 1965 г. іх засталася 312 [10,

арк. 190–192]. Істотныя змены адбыліся і ў іншых галінах.

У 1966 г. на XXVI з’ездзе КПБ, які адбыўся ў сакавіку, П. Машэраў канстатаваў, што ў рэспубліцы назапашаны некаторы вопыт спецыялізацыі жывёлагадоўлі, свінагадоўлі і птушкагадоўлі. Затым ён паставіў задачу больш актыўна займацца ўнутрыгаспадарчай спецыялізацыяй і асабліва канцэнтрацыяй жывёлагадоўлі. Пасля 1966 г. у БССР палітыка ў галіне спецыялізацыі і канцэнтрацыі сельгасвытворчасці ажыццяўлялася на планавай аснове — па пяцігодках, кожная з якіх мела асаблівасці ў гэтай справе.

У IX пяцігодцы пачаўся трэці этап у развіцці вытворча-тэхналагічнай спецыялізацыі, разгорнуты яе новы кірунак. Яго адметнасцю было тое, што ўвага надавалася спецыялізацыі ў вытворчасці тэхнічных культур, збожжавых, іншай прадукцыі раслінаводства. Былі і іншыя асаблівасці. У 1971 г. на XXIV з’ездзе КПСС узяты курс на інтэнсіфікацыю сельгасвытворчасці шляхам хімізацыі, паглыблення спецыялізацыі і ўзмацнення яе канцэнтрацыі.

У выніку ўжо ў 1980 г. у БССР налічвалася 502 гаспадаркі, якія спецыялізаваліся на вытворчасці насення каласавых, 202 займаліся вытворчасцю насення шматгадовых траў, 133 — вытворчасцю насення ільну, 35 — насення бульбы [1, с. 111]. Гэта станоўча адбівалася на павелічэнні ўраджайнасці, асабліва каласавых культур.

У БССР асаблівасці трэцяга этапу спецыялізацыі былі таксама звязаны з развіццём жывёлагадоўлі, у якой пачаўся працэс пераводу вытворчасці мяса ў калгасах і саўгасах на прамысловую аснову. У 1972 г. першы сакратар ЦК КПБ П. Машэраў на нарадзе, якая адбылася ў Гомельскай вобласці, сказаў: “Нам трэба задзейнічаць новыя комплексы прымяняльна да спецыялізацыі па групам кал-

гасаў, саўгасаў, аб'яднаных паміж сабою на вытворчых пачатках. Гэта будзе далейшае паглыбленне спецыялізацыі і канцэнтрацыі ў жывёлагадоўлі” [11, арк. 194, 198]. Пасля гэтага на аснове кааперацыі пачалося стварэнне міжгаспадарчых аб'яднанняў у галіне жывёлагадоўлі, кормавытворчасці. Узводзіліся магутныя жывёлагадоўчыя комплексы – свінагадоўчыя на 108 тыс. свіней, буйной рагатай жывёлы – на 3 тыс. галоў кароў, па даглядзе і адкорму маладняка буйной рагатай жывёлы – на 6 тыс. галоў [1, с. 126]. У 1971–1975 гг., па прыкладзе калгаса імя Урыцкага Гомельскага раёна, які спецыялізаваўся на адкорме 11 тысяч галоў буйной рагатай жывёлы, у кожным раёне пачалі стварацца прадпрыемствы па вырошчванні буйной рагатай жывёлы і свіней.

Важным кірункам спецыялізацыі і канцэнтрацыі вытворчасці была аграпрамысловая інтэграцыя. Як ужо адзначалася, яшчэ на першым этапе спецыялізацыі вызначаліся гаспадаркі і раёны, якія з'яўляліся сыравіннай базай для цукровых заводаў, прадпрыемстваў па перапрацоўцы ільну, бульбы, садавіны і гародніны, мяса і малака. У далейшым у мэтах скарачэння выдаткаў вытворчасці, больш хуткага забеспячэння гарадоў і пасёлкаў харчаваннем было прынята рашэнне ЦК КПСС і СМ СССР, якое нацэлявала калгасы і саўгасы на развіццё так званых дапаможных гаспадарак. Гэта паклала пачатак працэсу аграпрамысловай інтэграцыі, калі калгасы авалодвалі прамысловымі тэхналогіямі і атрымлівалі магчымасць перапрацоўкі сваёй прадукцыі.

У БССР значную ролю ў развіцці дапаможных гаспадарак і аграпрамысловай інтэграцыі адыграла перадача шэрагу спіртавых, крухмальных, кансервавых заводаў на баланс калгасаў і саўгасаў, якія спецыялізаваліся ў вытворчасці пладова-ягаднай прадукцыі. У 1968 г. толькі ў Мінскай вобласці ў калгасах і саўгасах налічвалася 32 прадпрыемствы такога тыпу, якія пастаўлялі ў гандлёвую сетку каля 3,7 млн умоўных банак кансерваў, 2,6 млн літраў пладовых сокаў. У 1970 г. колькасць такіх прадпрыемстваў у гаспадарках Мінскай вобласці павялічылася да 1500. У тым жа годзе ў Магілёўскай вобласці налічвалася 1529 дапаможных гаспадарак, усяго ў рэспубліцы на гэты час налічвалася звыш 7500 дапаможных гаспадарак у калгасах і саўгасах [1, с. 136, 137].

Улічваючы гэта, на XXVII з'ездзе КПБ, які адбыўся ў лютым 1971 г., кіраўніцтвам ЦК КПБ было падкрэслена, што спецыялізацыя і рост аб'ёмаў вытворчасці ставяць задачу будаўніцтва буйных калгасных, міжкалгасных і калгасна-саўгасных комплексаў, але ўсё гэта

трэба разглядаць толькі як падступ да важнай праблемы. Такім чынам, у 1971 г. працэс аграпрамысловай інтэграцыі знаходзіўся ў стадыі пачатковага станаўлення.

Рашэнні па спецыялізацыі прымаліся і ў 1975 г., калі П. Машэраў правёў пленум, які абмеркаваў меры па далейшым развіцці спецыялізацыі і канцэнтрацыі сельскагаспадарчай вытворчасці ў рэспубліцы. Была прынята пастанова, што патрабавала паскорыць канцэнтрацыю вытворчасці тэхнічных культур, наладжванне больш цесных інтэграцыйных сувязей паміж сельскагаспадарчымі і перапрацоўчымі прадпрыемствамі [1, с. 107].

У выніку ў БССР у 1976 г. ужо працавала 85 міжгаспадарчых прадпрыемстваў, было створана (на 1 чэрвеня 1976 г.) 155 спецыялізаваных гаспадарак па адкорме свіней, 276 – па вырошчванні глыбокасцельных цялушак, 240 – па адкорме буйной рагатай жывёлы, 43 – па рэпрадукцыі парасят, 45 – па вырошчванні авечак [12, арк. 104].

Такім чынам, вывучаны і даследаваны фактычны матэрыял дазваляе зрабіць выснову аб тым, што ў БССР у справе спецыялізацыі і канцэнтрацыі на першым і другім этапах адсутнічаў механізм пастаянна дзеючых эканамічных сувязей, не праводзілася вытворчая кааперацыя калгасаў, не назіралася аграпрамысловай інтэграцыі. На трэцім этапе ў рэспубліцы быў задзейнічаны механізм міжгаспадарчай кааперацыі, на яе аснове калгасы, саўгасы і прадпрыемствы пачалі аб'ядноўвацца ў спецыялізаваныя аграпрамысловыя комплексы. Гэта таксама з'яўлялася асаблівасцю працэсу спецыялізацыі.

У 1976 г. у справаздачным дакладзе на XXVIII з'ездзе КПБ, які адбыўся ў пачатку лютага, П. Машэраў адзначыў, што за IX пяцігодку міжгаспадарчыя аб'яднанні паспяхова прайшлі стадыю станаўлення, у іх склад уваходзяць практычна ўсе калгасы і саўгасы, таму далейшае паляпшэнне структуры кіравання ў сельскай гаспадарцы непарыўна звязана з больш планамерным ажыццяўленнем міжгаспадарчай кааперацыі і аграпрамысловай інтэграцыі. Гэта азначала, што аграпрамысловая інтэграцыя ўступіла ў стадыю далейшага развіцця.

У маі 1976 г. адбыўся пленум ЦК КПСС, на якім была прынята пастанова аб далейшым развіцці спецыялізацыі і канцэнтрацыі сельскагаспадарчай вытворчасці на базе міжгаспадарчай кааперацыі і аграпрамысловай інтэграцыі. Пасля мая 1976 г. у БССР асаблівасцю і новым кірункам працэсу спецыялізацыі і канцэнтрацыі сельскагаспадарчай вытворчасці было яе далейшае паглыбленне і пашырэнне. Сетка спецыялізаваных гаспадарак

пашырылася як за кошт дзяржаўнага будаўніцтва новых саўгас-комплексаў, так і шляхам аб'яднання рэсурсаў калгасаў. Широкае распаўсюджванне атрымалі міжгаспадарчыя аб'яднанні па розных відах дзейнасці. У цэлым у 1980 г. у БССР налічвалася 277 калгасаў і саўгасаў, якія выконвалі функцыі міжгаспадарчых прадпрыемстваў, на долевых пачатках яны аб'ядноўвалі 1420 калгасаў і 527 саўгасаў [1, с. 129].

Больш глыбокай формай (другім тыпам) канцэнтрацыі вытворчасці былі галіновыя вытворчыя аб'яднанні, што ўключалі ў свой склад калгасы і саўгасы, іншыя прадпрыемствы і арганізацыі, дзейнасць якіх была напраўлена на паглыбленне міжгаспадарчай спецыялізацыі.

Паводле ўрадавых рашэнняў калгасы, іншыя кааператыўныя прадпрыемствы, а таксама міжгаспадарчыя арганізацыі мелі права ўваходзіць у склад рэспубліканскіх аб'яднанняў у сельскай гаспадарцы толькі ў складзе вытворчых, навукова-вытворчых і аграрна-прамысловых аб'яднанняў.

Калі ў міжкалгасных аб'яднаннях прыбытак належаў удзельнікам кааперацыі на паёвых пачатках, то ў вытворчых аб'яднаннях калгасы і саўгасы захоўвалі сваю самастойнасць і правы юрыдычнай асобы. Галіновыя аб'яднанні ствараліся ў птушкагадоўлі (10 аб'яднанняў), па насенневодству шматгадовых траў (6 аб'яднанняў), збожжавых культур (6 аб'яднанняў) і інш.

Трэцяй формай (тыпам) канцэнтрацыі вытворчасці з'яўляліся аграпрамысловыя прадпрыемствы, у склад якіх уваходзілі калгасы і саўгасы. Калі ў першым тыпе гаспадарак было самастойнае кіраванне вытворчасцю, то ў 2-м і 3-м тыпах гаспадарак — агульнае кіраўніцтва і агульная вытворчая дзейнасць. Кіраўніцтва аб'яднаннем ажыццяўлялася саветам аб'яднання ў складзе генеральнага дырэктара, яго намеснікаў, старшынь калгасаў, дырэктараў саўгасаў, прадстаўнікоў дапаможных гаспадарак. Савет быў распарадчым органам, штодзённае апэратыўнае ўпраўленне ажыццяўлялася генеральным дырэктарам прадпрыемства [1, с. 129]. На аснове спецыялізацыі і канцэнтрацыі ствараліся трэсты, вытворчыя аб'яднанні, камбінацыі і іншыя арганізацыі.

Мінсельгас БССР пастаянна кантраляваў справу шляхам разгляду пытання на калегіі. У 1980 г. (11 лютага) быў выдадзены загад “Аб становішчы і развіцці міжгаспадарчай кааперацыі сельскагаспадарчай вытворчасці і аграпрамысловай інтэграцыі ў рэспубліцы”, у якім адзначалася, што на той час створана 47 галіновых аб'яднанняў, функцыі міжгаспадарчых прадпрыемстваў ажыццяўляюць 277 кал-

гасаў і саўгасаў, створаны 23 міжгаспадарчыя прадпрыемствы па вытворчасці прадукцыі сельскай гаспадаркі, 186 — па абслугоўванні калгасаў і саўгасаў. Было падкрэслена, што практычна ўсе калгасы і саўгасы — удзельнікі розных формаў кааперацыі. У 1978 г. на міжгаспадарчай аснове выраблена 9,2% мяса да агульнага аб'ёму вытворчасці. Разам з тым калегія канстатавала, што работа па спецыялізацыі і канцэнтрацыі на базе міжгаспадарчай кааперацыі і прамысловай інтэграцыі ўсё яшчэ праводзіцца дрэнна, што большасць раёнаў усё яшчэ “не выйшлі на намечаныя параметры па спецыялізацыі і канцэнтрацыі вытворчасці” [13, арк. 93–94].

На пачатак 1986 г. (20 студзеня) у БССР працавала 28 комплексаў па вырошчванні буйной рагатай жывёлы магутнасцю звыш 5 тыс. галоў адкорму ў год, 60 буйных фермаў магутнасцю ад 3–5 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы. У сярэднім за кожны год XI пяцігодкі будавалася 211 жывёлагадоўчых памяшканняў, уключаючы механізаваныя фермы і комплексы, 182 памяшканні для свіней агульнай магутнасцю на 1965 тыс. жывёлых месцаў [14, арк. 112].

Працэс спецыялізацыі працягваўся і ў XII пяцігодцы, калі пэўная частка інвестыцый накіроўвалася на стварэнне прадпрыемстваў новага тыпу: агракамбінатаў, аграфірмаў, аграаб'яднанняў. У 1990 г. у Магілёўскай вобласці функцыянавала 37 міжгаспадарчых жывёлагадоўчых комплексаў, якія штогод выраблялі 15,7 тыс. тон ялавічыны, 10,6 тыс. тон свініны, 3,0 тыс. тон бараніны. На той час у вобласці налічвалася 300 дапаможных гаспадарак прамысловых прадпрыемстваў, што займаліся вытворчасцю сельгаспрадукцыі. Разам з тым ішло паступовае павелічэнне колькасці новых аграпрамысловых прадпрыемстваў. Так, калі на заканчэнне 1988 г. у рэспубліцы налічвалася 27 аграпрамысловых прадпрыемстваў, у тым ліку — 3 агракамбінацыі, 3 аграаб'яднанні, 1 вытворчая аграфірма, 2 будаўнічыя, 2 гандлёвыя аграфірмы, то ў 1990 г. такіх прадпрыемстваў налічвалася ўжо 36. Сярод гэтых 36 прадпрыемстваў было 3 аграфірмы, у склад якіх уваходзіла 26 гандлёвых арганізацый. Усяго ў склад 36 адзначаных аграпрадпрыемстваў новага тыпу ўваходзіла 249 сельскагаспадарчых, прамысловых, будаўнічых, гандлёвых прадпрыемстваў і арганізацый [15, с. 65, 66].

Інвестыцыі накіроўваліся на будаўніцтва новых комплексаў, прадугледжаных харчовай праграмай. Усяго на пачатку 1991 г. у рэспубліцы налічвалася 113 комплексаў па ўтрыманні буйной рагатай жывёлы і 110 комплексаў па ўтрыманні свіней. У Брэсцкай вобласці

было 23 комплексы ўтрымання буйной рагатай жывёлы і 12 свінакомплексаў, у Віцебскай вобласці — адпаведна 17 і 21 комплекс, у Гродзенскай — 18 і 25, Гомельскай — 21 і 13, Мінскай — 22 і 25, Магілёўскай — 12 комплексаў буйной рагатай жывёлы і 14 комплексаў свінагадоўлі [16, арк. 10–12].

Заклучэнне. Такім чынам, аналіз вывучанага матэрыялу дазваляе зрабіць выснову аб тым, што ў перыяд з 1953 г. па 1991 г. у Беларусі развіваўся працэс спецыялізацыі і канцэнтрацыі аграрнай вытворчасці, які ахапіў тры этапы.

Першы прыпаў на 1953–1961 гг., яго асаблівасцю была шырокая тэрытарыяльна-зональная спецыялізацыя сельскай гаспадаркі рэспублікі. Гэта садзейнічала таму, што яна па многіх паказчыках (у межах народна-гаспадарчага комплексу СССР) выйшла на лідарскія пазіцыі. Негатыўным наступствам тэрытарыяльнай спецыялізацыі было ўзмацненне экстансіўных метадаў гаспадарання. Другі этап ахапіў 1962–1970 гг., характэрнай асаблівасцю гэтага этапу з’яўлялася галіновая вытворча-тэхналагічная спецыялізацыя калгасаў і саўгасаў. На трэцім этапе ў 1971–1991 гг. у рэспубліцы задзейнічалі механізм міжгаспадарчай кааперацыі, карэннай уласцівасцю этапу была канцэнтрацыя сельскагаспадарчай вытворчасці на аснове аграпрамысловай інтэграцыі. Асноўны вынік працэсу спецыялізацыі на другім і трэцім этапах — пэўнае ўзрастанне прадук-

цыйнасці працы, узмацненне інтэнсіўных метадаў гаспадарання, павелічэнне вытворчасці прадукцыі раслінаводства і жывёлагадоўлі аграрна-прамысловым комплексам Беларусі.

Літаратура

1. Кузнецов, Н.В. Курсом специализации и концентрации сельского хозяйства: на материалах КПБ (1965–1983 гг.) / Н.В. Кузнецов. — М.: Беларусь, 1984. — 200 с.
2. Мартинкевич, Ф.С. Размещение и специализация сельского хозяйства в Белорусской ССР / Ф.С. Мартинкевич. — Минск: АН БССР, 1961. — 336 с.
3. Медведев, В.Ф. Специализация в сельскохозяйственном производстве (на примере Брестской области / В.Ф. Медведев. — Минск: Госиздат БССР, 1961. — 192 с.
4. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1971). — Изд. 8-е. — М.: Политиздат, 1972. — Т. 8: 1959–1965. — 567 с.
5. Васильев, Н.В. Специализация и размещение сельскохозяйственного производства в СССР / Н.В. Васильев. — М.: Мысль, 1965. — 453 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). — Ф. 31. — Воп. 6. — Спр. 760.
7. НАРБ. — Ф. 4-п. — Воп. 46. — Спр. 774.
8. НАРБ. — Ф. 4-п. — Воп. 20. — Спр. 408.
9. НАРБ. — Ф. 4-п. — Воп. 46. — Спр. 812.
10. НАРБ. — Ф. 48. — Воп. 9. — Спр. 6489.
11. НАРБ. — Ф. 4-п. — Воп. 160. — Спр. 878.
12. НАРБ. — Ф. 48. — Воп. 14. — Спр. 1269.
13. НАРБ. — Ф. 48. — Воп. 14. — Спр. 2357.
14. НАРБ. — Ф. 30. — Воп. 13. — Спр. 984.
15. Сельское хозяйство Беларуси в цифрах 1980–2007 гг.: тенденции развития / сост. В.С. Сакович; под науч. ред. В.Г. Гусакова. — Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2008. — 334 с.
16. НАРБ. — Ф. 30. — Воп. 13. — Спр. 1813.

Паступіў у рэдакцыю 14.10.2016